

М.М. ВЕГЕШ

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

23 квітня 1897 р. у подружжя Степана і Олени Гренджі народився син, якому щасливі батьки дали ім'я Василь. Пройде якихось двадцять років і про письменника Василя Гренджу-Донського знатимуть дорослі і малі, закарпатці і галичани. Його твори видаватимуться не тільки в закарпатській періодиці, але і у Львові та Харкові. Він ввійде в літературу та історію краю як поет, що видав першу збірку поезій літературною українською мовою, як людина, яка завжди на перший план ставила не власні інтереси, а загальнонародні, поезія якого закликала до боротьби. Все своє життя "верховинський соловейко" буде залишатися з своїм народом:

"Несу в хустині грудочку землі,
орошену і кров'ю і сльозами,
нехай потішить душу в чужині,
пригноблену тривожними думками".

Про батьків у Василя Степановича залишилися найкращі спогади. "Спробую батька змалювати, – писав пізніше письменник в короткій автобіографії, – гарний, стрункий, трохи вищого, за середній, росту. Волосся чорне, а очі дивно-сині, як синє небо. Вуси біляві, тобто "жовті". Якась дивна примішка. Цю прегарну красу задержав він до тридцять п'ять років свого життя, бо пізніше праця і недуга знищили його разом з красою". Якщо батько "все був у гуморі", то мати "була завше сумною, ніколи в житті не чув я, щоб співала, а тільки ридала". Василь Гренджа-Донський народився у звичайній працелюбній верховинській сім'ї, яких на зламі століття були тисячі. У своїй статті "А что хотят они?", опублікованій в газеті "Свобода" у 1922 р., письменник писав, що "мой отець бідний чоловік, хлібороб, мати боса ходить, невби знали за м'ясо ай и молока не видяць, только сухій хліб й того недоста. Я сам голий, як палець. Больше раз боровся з голодом як сытий бив".

Прийшов час йти до школи. "Коли батько мене увів до школи, – пригадував поет у своїх "Спогадах", – Бокотей (так звали вчителя – М.В.) покрутив головою і сказав: "Зпізналися, Степане, адже самі бачите, що школа вже переповнена". Та, все-таки, упрощування допомогли і Василя зарахували учнем першого класу. "В першій класі я був чи не найгіршим учнем. Букви прочитати я вмів, але сполучувати їх у склади та слова я

ніяк не міг". Причина цього полягала не в низьких здібностях Василя, а в бездарності тодішньої шкільної методики. Чого не навчили в школі, навчився сам, а тому, коли перейшов до другого класу, то читав "зовсім плавно".

Закінчивши шість класів, Василь мав велике бажання продовжити навчання, однак такої можливості у нього не було. До того ж, важко захворів на туберкульоз батько. Доводилося підзаробляти на кусень хліба читанням Псалтиря над померлими, співати на похоронах, носити пошту, виконувати обов'язки писаря у місцевого адвоката. На останній роботі довго не пробув, бо почалася перша світова війна. З 12-м гонведським полком потрапив Василь Гренджа на російський фронт, а під час наступу Брусілова, у серпні 1916 р. його було важко поранено: куля пройшла через груди, повертіла легені у двох місцях. Після вилікування направили спочатку на румунський, а згодом на італійський fronti. Проте, справжніх боїв вже не було, Австро-Угорська монархія розвалювалася.

Наприкінці квітня 1919 р., перебуваючи в Будапешті, Василь Гренджа познайомився з Манцікою Вільгельм і через деякий час одружився. Незабаром у молодого подружжя народилися дві доньки – Ольга і Аліска. Проте, шлюб виявився недовготривалим, бо батьки дружини "виховали з неї малярку, і поетові не вдалося її перевиховати". Наслідком такого виховання був той факт, що вона "Ольгу вповні змадяризувала протягом років". У 1930 р. шлюб розпався. Другий шлюб виявився набагато міцнішим. Маруся Гренджа-Донська стала надійним помічником і соратником Василя Степановича.

Займатися літературною діяльністю Василь Гренджа почав рано. У своїх спогадах поет писав: "Десять мав тоді 14 років, як вислав один вірш небіжчикові Михайлові Врабелеві до Будапешту, що й побачив світ в "Неділі"... Але переробили його, і я більше не пробував писати". Справжнє захоплення літературою припадає на 20-ті роки. Цікавими є думки Василя Степановича про деяке розширення свого прізвища. "Тоді я придумав щось іншого, – писав поет, – адже Україна тягнеться до Дону – чому не назватися "Донським"? Це звучало гарно. І так перша збірка вийшла вже під новим іменем". На початку 1923 р. В.Гренджа-Донський видав книгу "Квіти з терням", передмову до якої написав відомий галицький письменник Василь Пачовський. Необхідно погодитися з сучасним українським літературознавцем О. Мишаничем, що "Квіти з терням" "були свіжим струменем у тогочасному літературному житті Закарпаття". У першому збірнику поетичних творів поета переважала соціальна лірика. Вона була притаманною і для подальших творів В.Гренджі-Донського. Це визнав і сам письменник: "Мої вірші були до-

сить гострі. Боровся я проти безробіття, проти злиднів, проти денационалізації і чехізації”.

На протязі 20-х років одна за одною виходять його поетичні збірки “Золоті ключі” (1923), “Шляхом терновим” (1924), “Китиця квіток” (1925), “Тернові квіти полонин” (1928). Останню відомий літературний критик 20–30-х рр. В. Бірчак вважав найкращою збіркою лірики В. Гренджі-Донського, в якій переважає суспільно-політична та патріотична лірика. Поет сумує над долею свого народу, тужить разом з ним. У таких віршах, як “Оце мій рідний край”, “Русин” та інших викривається сучасна поетові дійсність, чехізація. В. Гренджа-Донський часто вживає такі образи, як “тюрма”, “кайдани”, “сум”, “неволя”, “темниця”, “страждання”, “сльози”, “журба”, “голод”. Однак, це не є доказом того, що поезія Гренджі-Донського песимістична. Він, як ніхто інший, був переконаним оптимістом. У 1936 р. вийшла його чергова збірка поезій “Тобі, рідний краю”. В одніменному вірші цієї збірки поет вірить, що настане той час, коли “сонце свободи” буде світити з небес “на наші зелені Карпати”. В. Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша – 1928) вірша “Марш молоді Карпатської України”. Куплет, яким завершується цей твір поета, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

“Повстав наш край із крови, із руїни,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе вільно наш народ!”

Уже на початку 20-х рр. Гренджу-Донського заповонила історична тематика. У 1922 р. на сторінках журналу “Пчілка” він опублікував історичну поему “Червона скала”, а в 1925 р. драму “Сотня Мочаренка”. Революційним подіям 1918–1919 рр. на закарпатській Гуцульщині він присвятив збірку оповідань “На зустріч волі” (1930). Найкращими зразками історичної прози В. Гренджі-Донського є його дві повісті “Ілько Липей – карпатський розбійник” (1936) і “Петро Петрович” (1937). Останню високо оцінили сучасні Гренджі-Донському критики. “Оцю повість, – писав В. Бірчак, – можна оцінювати з різних точок, можна закинути деякі анахронізми, можна навести приклади, де автор неповні випрацював поодинокі мотиви – та мимо всего треба зазначити, що цю повість читаємо гладко й живо і що в розвою творчості Гренджі-Донського вона становить великий крок”.

Василь Гренджа-Донський був чудовим і висококваліфікованим журналістом, редактором і співробітником таких популярних видань, як

"Наша земля", "Пчілка", "Русин", "Неділя", "Свобода", "Українське слово", "Нова свобода". Його постійно можна було побачити серед просвітян, учнів шкіл і студентів вчительських семінарій, де він читав лекції або просто вів бесіди. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської, яка по праву вважається найкращим біографом і бібліографом батька, "літературний доробок Гренджі-Донського вже при кінці 30-х років був немалий. Його поезії належали до кращих надбань закарпатських письменників і ними вклав своє ім'я в історію української літератури. Це був вік його поетичної творчості. Він видав близько 20 книжок. Пробирав свої сили у всіх жанрах – поезії, епосі, драматургії, публіцистиці, виступав і з літературно-критичними статтями, записував і видавав фольклорно-етнографічні матеріали. Був завжди там, куди кликало життя..."

1938–1939 роки – щасливі і трагічні дні в історії краю. Невелика гілка українського народу здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком була спроба формування української державності. Останнє законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 року. Цей історичний акт слід розцінювати як другий, після визвольних змагань 1917–20-х років, етап у створенні Української держави. Закарпатські українці довели, що бажають возз'єднання з великим українським народом.

За пропозицією Августина Волошина В. Гренджа-Донський очолив редакцію урядової газети "Нова свобода". "Всю увагу газети, – пригадавав Василь Степанович, – я звернув на відбиття зазіхань мадярів і на внутрішні потреби". 4 березня 1939 р. письменника було включено до відділу преси і пропаганди, який очолював Володимир Комарницький.

• Починалися трагічні дні Карпатської України та її мужніх захисників. Розстріли, в'язниці тепер стали звичайним явищем. В. Гренджу-Донського заарештували і помістили в тячівську тюрму, а потім перевели до концтабору Варюлопош.

До речі, вже тоді ходили чутки про смерть В. Гренджі-Донського. Львівська газета "Нова зоря" (1939. – 8 червня) повідомляла, що поета помістили до угорського концтабору в Ніредьгазі. Професор М. Омельчикова написала некролог "В. Гренджа-Донський" (Жіноча доля. – 1939. – ч. 4). Видатний словацький письменник Франьо Краль написав вірш-некролог, в якому високо оцінив заслуги Гренджі-Донського, назвав його "забутим співцем полонин", а його земляків – "народом героїв". Але поет в угорських таборах не загинув, а 5 липня 1939 року одержав посвідку, згідно з якою вважався вільним, хоч зобов'язувався постійно зголошуватися до поліції.

Добре знаючи, яким буде ставлення угорських властей до українського письменника-патріота, Василь Гренджа-Донський вирішив покинути Закарпаття і емігрував до Словаччини.

Післявоєнна Чехословаччина мало чим відрізнялася від Радянського Союзу, а тому закономірно, що Василь Степанович не мав можливості писати в дусі кінця 30-х років. Однак необхідно погодитися з твердженням Зірки Гренджі-Донської, що творчість письменника на еміграції була різноманітною та багатогою. В цей час вийшли з друку нові поетичні твори, зокрема, "Криваві тумани" (1965), "В тилу ворога" (1965), "Наше півстоліття" (1967), "В сторіччя Т. Шевченка" (1961) та ряд ін. В. Гренджа-Донський взявся за переробку ранніх своїх творів – "Князь Лаборець", "Василина – князівна гуцулії", "Олена Верховинка" та ін. Що стосується преси, то в цей час письменник підготував до друку "Спогади" і "Мадярські звірства", однак вони побачили світ тільки завдяки дочці поета Зірці уже після смерті батька. Щоденник "Щастя і горе Карпатської України" був опублікований у восьмому томі "Творів Василя Гренджі-Донського" накладом "Карпатського Союзу" у Вашингтоні.

Останні роки письменник напружено працював над романом "Сини Верховини", який запланував видати у двох томах. В численних листах до дочки в США він постійно знайомив її з просуванням роботи над романом. Навіть в останньому листі, датованому 20 червня 1974 року, В. Гренджа-Донський писав: "Роман "Сини Верховини" переписую, вже маю більш як половину на часописі. Цього року хочу бути з ним готовий". На заваді була смерть, яка наступила 25 листопада.

В емігрантський період Гренджа-Донський продовжував працювати як драматург, публіцист, літературний критик, автор художніх творів для дітей. За літературну діяльність Василь Степанович неодноразово нагороджувався різноманітними урядовими нагородами, подяками тощо. Так, в 1965 році він з рук президента одержав орден "За відбудову", а в грудні 1968 року йому присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв.

Та його тягнуло додому, на рідну Верховину. Така нагода трапилася в 1970 році. Зірка Гренджа-Донська так описала його відвідини рідного краю: "Поет був безмежно зворушений цими відвідинами. Відвідав він годі своє родинне село й околицю і врешті міг поклонитись рідним полонинам особисто... Вдивлявся в кожне перетворення рідного краю, ходив по старовинному Ужгороду, Мукачеву і не міг впізнати тих вулиць, на яких залишив частину своєї молодості...". Відвідав знову знане йому вже "Морське око" в Карпатах – Синевирське озеро, де часто бував під час своїх мандрівок у молодих роках". Вдруге Василь Гренджа-Донський побував у Закарпатті в 1973 році.

Василь Гренджа-Донський помер 25 листопада 1974 року на 77 році життя. Дочка поета пригадувала: "Кілька місяців не приходили листи від батька... Та враз, серед ночі, 25-го листопада, 11 місяців після нашої візити, збудив мене телефон і я почула голос брата:"... Татко помер...".

Похорон поета відбувся 29 листопада 1974 року в Братиславі на кладовищі "Славічіє удоліє". На могилі Василя Гренджі-Донського виступили найближчі його друзі та соратники: біограф Михайло Молнар, д-р М. Роман, засновник українського театру у Закарпатті Юрій Августин Шерегій.

Василь Гренджа-Донський вніс великий вклад революційного характеру у розвиток культури в Закарпатті. Все своє життя він плідно працював у галузі освіти і літератури рідного йому народу. Доказом цих слів є творча спадщина письменника, яка включає в себе понад 1000 поезій, 13 поем та віршованих оповідань, 6 повістей, понад 50 оповідань, спогади та документальні матеріали з історичних подій кінця 30-х років, близько 30 драматичних п'єс, п'єсок і радіосценок, 36 казок для дітей, 12 п'єсок та сценок, 38 радіосценок, близько 26 оповідань, понад 200 статей, рецензій, нарисів, репортажів, доповідей тощо. Власних збірок та книжок протягом життя було видано 42, а в співавторстві з іншими авторами – сім. За підрахунками Зірки Гренджі-Донської перелік творів письменника та літератури про його творчість нараховує 1293 позиції. До цього додамо, що це далеко не всі твори, статті, репортажі письменника, які вдалося розшукати. Це стосується також праць, які будуть написані про нього. Але навіть те, що нам сьогодні відомо про Василя Гренджу-Донського, дає нам підставу стверджувати, що "карпатський соловейко" був одним з найбільших письменників Закарпаття ХХ століття.

В.В. ТУРЯНИЦЯ

ПРЕМІЯ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕПАНОВИЧА ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО ТА ЇЇ ЛАУРЕАТИ

На Україні є чимало різного рангу іменних премій – серед них Державна премія Т.Г. Шевченка, Максима Рильського, Павла Тичини, Лесі Українки та багатьох інших майстрів художнього слова.

Відрадно констатувати, що до цього ряду премій прилучилася і премія нашого славного краянина, співця полонин, співця Правди і Свободи, "верховинського соловейка" і вірного Верховини сина Василя Степановича Гренджі-Донського. Принагідно хочеться нагадати, що це за рахунком друга іменна премія літератора в області. В той же час вона на